

УДК 164.031

Л.М. Сумарокова

ЛОГІКА І ПРАГМАТИКА АРГУМЕНТАЦІЇ

Одна з проблем, що виникла в процесі розвитку сучасного вчення про аргументацію (у різних його варіантах: неориторичі, практичній логіці, юридичній логіці тощо), отримала форму знаходження співвідношення між логікою та прагматикою. При цьому окреслились різні точки зору.

Одна з них, яка характерна для періоду зародження неориторики, полягала в тому, щоб максимально наблизити теорію аргументації до прагматики як практичного мистецтва переконання та відділити її при цьому від логіки як теорії доказу (Х. Перельман). Головним мотивом для прийняття цієї позиції було бажання зробити вчення про аргументацію релевантним «живим» процесом аргументації і в тому числі реальній практиці юридичної аргументації. Умовно назвемо цю точку зору так: «Не логіка, а прагматика».

Потім відбувається «пом'якшення» нігілізму щодо логіки, стверджується принцип «логіка і прагматика» в різних його варіантах: у залежності від розуміння сутності самої аргументації змінювався смисл цього «і». Загальним моментом залишалось розуміння логіки і прагматики як окремих компонентів теорії аргументації. Так, загальний розвиток думки відомих спеціалістів у сфері вивчення процесів аргументації Франса Х. ван Еемерена та Роба Гроотендорста [1] приводить нас до варіанта: «Не стільки логіка, скільки прагматика». Логіка розуміється тут як наука про норми міркування («нормативна логіка»), а прагматика – як «лінгвістична прагматика, а саме теорія мовних актів» [1, с. 6]. При цьому аргументація зводиться до процесу використання мови.

Формула «не стільки прагматика, скільки логіка» здається більш прийнятною багатьом логікам, які займаються вивченням аргументації. «Ядром» теорії аргументації А.А. Івін вважає логічну теорію доказу; Ю.В. Івлєв «розводить» логіку і прагматику по двох різних «частинах» вчення про аргументацію – об'єктивістську та прагматичну: «у першій частині вчення про аргументацію вивчаються способи обґрунтування істинності тверджень, а у другій – способи переконання в істинності тверджень» [2, с. 55]. Аналогічну позицію, яка відрізняється лише деякими деталями, займають у своїх підручниках логіки В.А. Светлов, Є.К. Войшвілло, М.Г. Дегтярьов та ін.

А.І. Мігунов справедливо зауважує, що жодна з цих «частин» аргументації не існує самостійно, вони завжди синтезовані: доказ і є способом переконання, аргументи доказу повинні обов'язково бути прийнятими учасниками процесу аргументації, що беззаперечно свідчить про наявність елементів прагматики у самій логіці доказу [3]. Свій підхід до аргументації А.І. Мігунов називає логіко-прагматичним. Взагалі цей термін можна тлумачити по-різному: а) логіка і прагматика як два різних аспекти аргументації, які сусідують один із одним; б) усередині логіки є своя прагматична частина (логічна прагматика, прагматика у логіці); в) у середині прагматики аргументації є своя логіка («логіка у прагматиці»).

Найбільш перспективними нам уявляються варіанти б) та в). Проте їх розуміння обумовлено не принципом «чого більше», «що важливіше», як це простежується в сучасних трудах з теорії аргументації, зі згадування яких починається даний текст, а дослідженням реальних механізмів взаємозв'язку того та іншого в цілісній системі аргументації. Виділимо деякі моменти можливого синтезу, позначивши їх двома векторами: «прагматика в логіці» та «логіка в прагматиці».

Прагматика в логіці.

Почнемо з тези: логіка досліджує тільки мислення, втілене в мові. Вона досить сильно обмежує предмет логіки у двох планах. З одного боку, логіка вивчає не все мислення, а тільки ту його частину, яка так чи інакше об'єктивована в мові. Мова при цьому розуміється досить широко. З іншого боку, не вся мова та не вся мовна поведінка (дискурси) є предметом вивчення логіки; вони для неї цікаві лише настільки, наскільки виявляють, репрезентують розумову діяльність людей, її форму, зміст і результати.

У цьому смислі визиває серйозні сумніви трактовка мовних актів як елементів аргументації [1, 3]. Ніхто, наприклад, не може ототожнювати аргументацію в суді тільки з мовною діяльністю учасників процесу. Судовий спір – завжди багатопланова комунікація, яка включає зіткнення тез, аргументів сторін, форм демонстрації логічних зв'язків між фактичними даними та правовими нормами.

Визнання тези, що логіка вивчає думку, яка виражена в мові, вимагає визнання й іншої тези: мовна форма структурує думку, яка виражена за її допомогою. Якщо будь-яка мова має синтаксис, семантику та прагматику, то всі три аспекти відтворює і думка, яка подана в мові. Штучні мови сучасної логіки також мають синтаксис, семантику і прагматику. У логіці ХХ століття прагнення до максимальної точності та конструктивності вираження думки призвело до виділення синтаксису як головної частини логічних мов, хоча при цьому і визнавалося, що синтаксис похідний від семантики. А семантика задавалася з точністю до категорій імені, висловлювання, предиката тощо. Мовчки припускалося, що вибір мови, у тому числі категорій, визначається завданнями, які людина вирішує за допомогою логіки. Оскільки однією з найважливіших задач, що розв'язується математичною логікою, була задача розробки основи для мов програмування, то логічні мови фактично ставали посередниками між людиною і комп'ютером. Логіка віддалилася від процесів «живої» аргументації, за допомогою якої люди вирішували свої пізнавальні і практичні завдання. Прагматика як розділ семіотики розроблялася насамперед на матеріалі мовної комунікації лінгвістикою мови, аналітичною філософією, психолінгвістикою, неориторикою тощо. Але всі важливі результати, отримані при цьому, дедалі більше підводили дослідників до висновку про те, що логіка повинна також включити в себе і логічну прагматику. Між тим у існуючих підручниках логіки такий розділ – поки рідкість. Що повинно бути включене в такий розділ? З нашої точки зору, початковим принципом логіки ми повинні визнати положення про те, що зрозуміти будь-яку думку, виражену в мові, можна лише

в тому разі, якщо вона досить чітко висловлена і на рівні семантики, і на рівні синтаксису, і на рівні прагматики. «Трьохмірний вимір мови», який став звичним для лінгвіста, повинен стати звичним і для логіка. Кожна форма думки повинна мати всі три виміри, у тому числі й чіткий спосіб її застосування в різноманітних ситуаціях. Наприклад, широко відома вимога уточнити смисл ключових понять, які використовуються в аргументації. Проте самих дефініцій при цьому замало. Кожне застосування поняття змінює його смисл, прилаштовуючи до конкретної ситуації. Це не означає, що дефініції марні, всі поняття розмиті та мінливі. Це означає лише необхідність додаткової логічної роботи із зіставлення базових дефініцій із визначеними типами ситуацій, а також із тим, хто аргументує, на кого спрямована аргументація, з яких підстав виходять учасники аргументативного діалогу, що спільного та відмінного, у тому числі несумісного, у цих підставах. Все це і є предметом дослідження логічної прагматики.

Не варто вважати, що логічна прагматика повинна створюватися з чистого аркушу. Її зародки появилися разом із логікою. Ще Аристотель писав, що вибір аргументів залежить не тільки від того, хто буде доказ, але і від того, на кого він спрямований. Для кожної логічної форми важливо з'ясувати, яке її застосування, в якій ситуації спілкування адекватне та за яких умов воно буде ефективним.

Сучасна логічна прагматика передбачає виділення ряду нових вимірів думки та процесів мислення. Крім обов'язкового врахування того, хто, для кого і в якій ситуації аргументує, досить суттєво розрізнення експліцитного та імпліцитного змісту аргументації, у тому числі врахування великої ролі пресупозицій як виду імпліцитного знання в аргументативних дискурсах. У будь-якому реченні, що висловлене в процесі аргументації, є явно (експліцитно) виражена та неявно (імпліцитно) виражена, але така, що впевнено припускається, інформація. Остання і належить до пресупозицій. С.С. Гусев визначає пресупозицію як висловлювання, яке імпліцитно припускається іншим висловлюванням, при цьому забезпечується можливість осмисленого сприйняття останнього висловлювання в умовах даної комунікації: «деяке висловлювання Р. є пресупозицією деякого іншого висловлювання А. тоді й тільки тоді, коли як з істинності, так і з хибності А. впливає істинність Р.» [4, с. 497]. Це можна пояснити на прикладі.

Твердження типу: «Мій компаньйон вів справи досить професійно» передбачає наявність цього компаньйона і в тому разі, якщо я кажу правду про його професійність, і в тому разі, якщо я брешу або помиляюся. Якщо дехто стверджує, що людина, яка стоїть у вікна, – його знайомий, то пресупозиція – що у вікна і насправді хтось стоїть. Таким чином, пресупозиція визначає не умови істинності чи хибності речень, а умови їх осмисленості, а також умови успіху дій тих, хто покладається на ці висловлювання.

«Логічна прагматика звертає увагу не на реальний стан справ у деякій позамовній сфері, а лише на висловлювання, які складають структуру комунікативного процесу», – вважає С.С. Гусев, звертаючи тим самим увагу на специфіку

логіки, що має справу не із самими діями, а з висловлюваннями про них [4, с. 498]. Із цього випливає, що прагматичним значенням висловлювання А виявляється не сама поведінка, яка викликана цим висловлюванням, а інше висловлювання В, що виражає смисл очікувань, що викликані висловлюванням А. Цей аспект висловлювань у логіці дотепер вивчався лише частково в модальній логіці; проте потрібна більш детальна та систематична класифікація, яка встановлює зв'язок мотиваційних та інших характеристик прагматичних висловлювань і деяких типів ситуацій. При цьому необхідна прив'язка до класичних класифікацій висловлювань у логіці, цінність яких не зникає, проте деякі потребують розширення із врахуванням прагматичних відношень повідомлення з життєвим контекстом комунікації.

Логіка в прагматиці.

Все, що подано вище про логічну прагматику, часто сприймається як дещо стороннє стосовно логіки. Це значною мірою пов'язано з тим, що прагматика як сфера знання у ХХ столітті розвивалася окремо від логіки, наприклад у теорії мовної діяльності як теорії мовних актів, яка диференціює цілі й наміри комунікантів. Сьогодні знання про локуції, іллокуції, перлокуції одні сприймають як стороннє тіло для логічних досліджень, у кращому разі – як поняття із суміжних наук, інші – як нову необхідну частину логіки, у всякому разі беззаперечно як частину теорії аргументації.

Наша точка зору полягає в тому, що й ті й інші мають рацію. Річ у тім, що в тих результатах, які отримані лінгвістичною прагматикою – теорією мовних актів, – є беззаперечний логічний аспект, який і повинен бути виділеним, проаналізованим, асимільованим логічною прагматикою. Буквально в тому вигляді, в якому були виділені види мовних актів у лінгвістичній прагматиці, включати їх в логіку навряд чи доцільно.

Сама по собі теорія мовних актів чекає на логічну обробку, яка дозволить більш конструктивно користуватися отриманими тут результатами при вивченні видів аргументації. Не тільки логіка втрачає від нерозробленості прагматичного аспекту, але і теорія мовних актів, на наш погляд, суттєво втрачає від недостатнього логічного опрацювання типології іллокуції та перлокуції. На підтвердження цього висновку пошлемося на ту обставину, що в різних авторів, які причетні до розробки теорії мовних актів, можна знайти численні варіанти класифікацій мовних дій, які самі автори вважають лише попередніми. Класифікації включають терміни, смисли яких частково пересікаються, частково отримують нові відтінки.

Д. Остін подає великий перелік перформативів – висловлювань, що не описують реальні ситуації життєвого світу, а створюють їх, самі є діями в деякому життєвому світі. Складаючи підсумки свого дослідження [5], він фіксує п'ять видів перформативів: вердиктив, екзерситив, комісив, бехабітив, експозитив.

Д. Остін сам відмічає можливість пересікання між п'ятьма виділеними типами перформативів, самокритично констатує, що він лише «трохи розібрався» в цьому питанні [5, с. 129].

Учень та послідовник Д. Остіна Дж. Сьорль складає класифікацію іллокутив-

них цілей висловлювань і також виділяє п'ять типів, але дещо інших: асертивна, комісивна, директивна, декларативна та експресивна [6, с. 252]. При цьому автор є досить категоричним, стверджуючи, що іллокутивних цілей «існує п'ять і тільки п'ять», що викликає деякі сумніви.

З нашої точки зору, позитивним є виділення Дж. Сьорлем експресивного аспекту висловлювання. Цей аспект, на наш погляд, не завжди супроводжується цілепокладанням; проте його присутність – фундаментальний факт комунікації, у тому числі аргументативних дискурсів. Ось чому нам досить імпонує позиція М.В. Поповича, який ставить проблему так: «Чи існує самостійна експресивна сфера комунікації, подібно до когнітивної чи спонукальної?» [7, с. 3] та відповідає на це запитання позитивно. М.В. Попович спрощує класифікацію Дж. Сьорля, виділяє три типи комунікативних актів: когнітивні, спонукальні та експресивні. Експресивний аспект висловлювання – «вираження певного внутрішнього стану учасника комунікації, у тому числі чисто емоційної оцінки» [7, с. 5]. На думку автора, цілі тексти можуть як головна (хоча і не єдина) іллокутивна мета мати якраз вираження внутрішнього стану комуніканта, і «таку мовну діяльність можна розглядати як жест або позу в широкому загально-семіотичному розумінні слова (на відміну від побутової жестикуляції)» [7, с. 6].

Прийнято вважати, що експресивний аспект висловлювання чисто прагматичний та не має відношення до логіки. Проте функція такого «жесту» в комунікації може бути предметом метатекстової предикації, може фіксуватися як фактор, що суттєво впливає на розуміння смислу дискурсу. Ця функція тексту або його фрагмента може бути так чи інакше врахована і в логічній прагматиці, а не тільки в лінгвістичній.

На завершення відмітимо таке:

1. Існує в сучасній літературі протиставлення логіки та прагматики некоректне, бо передбачає зіставлення різнопланових і непорівнюваних понять. Логічніше співвідносити логічну прагматику з лінгвістичною або семіотичною прагматикою.

2. Логіка, як і будь-яка наука, що суттєво спирається на використання штучних та природних мов, їх формалізацію, не може не враховувати всіх трьох вимірів цих мов: синтаксису, семантики та прагматики. А це означає, що логічна прагматика – обов'язковий внутрішній компонент логіки, який довгий час існував лише імпліцитно. Прийшов час виразити його експліцитно.

3. Логічна прагматика в процесі свого формування та розвитку може використовувати – не повністю, але значною мірою, – досвід, накопичений у лінгвістичній прагматиці (теорії мовних актів), у семіотичній прагматиці.

4. Будь-який прагматичний аналіз аргументації – логічний, лінгвістичний чи співвіднесений із тематикою певного виду людської діяльності, наприклад юриспруденції, – із необхідністю повинен враховувати поруч з інформаційним, практично-дієвим також і аксіологічний, у тому числі й експресивний, аспект дискурсів, адже без нього адекватне взаєморозуміння учасників комунікації неможливе.

Література

1. Еемерен Ф.Х., ван, Гроотендорст Р. Аргументация, коммуникация и ошибки. – СПб., 1992.
2. Ивлев Ю.В. Основы логической теории аргументации // Логические исследования. – М., 2003. – Вып. 10. – С. 55.
3. Мигунов А.И. Теория аргументации как логико-прагматическое исследование аргументативной коммуникации // Коммуникация и образование. – СПб.: Санкт-Петербург. философ. об-во, 2004. – С. 198-215.
4. Гусев С.С. Логическая прагматика // Символическая логика. – СПб., 2005. – С. 493-505.
5. Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 22-129.
6. Сёрль Дж. Вандервекен. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 18. – С. 242-263.
7. Попович М.В. Жест як характеристика дискурсу // Філософсько-антропологічні студії 2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики (до 70-річчя Мирослава Поповича). – К., 2000. – С. 3-14.

УДК 348:211.5

*О.Е. Никитченко***СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ ПРАВА**

Вперше на пострадянському просторі проблема секуляризації більш-менш докладно була висвітлена в одному з підручників з релігієзнавства, що підготувала група ростовських вчених [1, с. 635-646, 664, 665]. З посиланням на праці 70–80 років минулого століття (Х. Кокса, П. Бергера, Б. Уілсона) вони дійшли висновку, що капіталістична раціоналізація не лише постійно відтворює секуляризаційні потенції, але й містить тенденцію самозростання на різних рівнях суспільного розвитку, а тому будь-яка спроба традиціоналістської реставрації створює погрозу розмиву раціональних засад індустріального суспільства. Доречною є також думка вищезгаданих авторів, «що у всякому разі глобальна тенденція сучасності веде до емансипації держави від релігійних інститутів... держава як апарат примусу не виступає від імені релігійних інституцій, що домінували раніше» [2, с. 641-642].

Безпосередньо до питання, що розглядається, мають відношення і висновки про те, що релігія в індустріальному суспільстві виявляє себе в публічній риторичі та приватному житті, відображає втрату релігією здібності виконувати своє традиційне завдання. У створенні мережі визначень реальності, що мають значення для всього суспільства. Її функцією стало створення фрагментарних змістовних патернів, які відповідають масштабам нуклеарної родини [3, с. 645].

На більш широкому й сучасному науковому матеріалі теорію секуляризації дещо пізніше розглянув український релігієзнавець В. Єленський. На тлі найважливіших у релігійному житті процесів, що відбувалися упродовж останньої чверті ХХ століття, а саме: піднесення консервативної хвилі у світовому протестантизмі; фундаменталізм в інших світових і національних релігіях; ісламська революція; народний католицизм у Південній та Центральній Америці,